

УДК 821.161.2“19”

Смаглій І. В.,

магістр,

Український державний хіміко-технологічний університет

(Дніпропетровськ)

ПАРАДОКСИ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЧАСУ В ПОЕЗІЯХ СВІТЛАНИ ЙОВЕНКО

Творчість Світлани Йовенко – письменниці, критика, перекладача – виражає свідомість митця-гуманіста, вихованого в дусі цінностей шістдесятників. Незважаючи на окремі рецензії, статті, огляди її поезій, розгляд останньої багато в чому схематичний, що стосується і проблеми дискурсу часу в ліриці поетеси. Це визначає мету і завдання – аналіз темпорального дискурсу в поезії С. Йовенко, виявлення концептуальної опозиції мить – вічність, осмислення і сприйняття ліричною героїнею парадоксів часу.

Гене́за часу в поетичному творі розгортається від однолінійного спрямування, близького до епічного, до складного переплетення часових континуумів з вираженням у макро- і мікροструктурі тексту. На думку сучасних літературознавців, “зрощування просторово-часового і ціннісного притаманне зображальному слову лірики” [9, 288]. Певна суб’єктивність ліричного жанру передбачає складне поєднання теперішнього, минулого і майбутнього в художній свідомості. Форми вияву авторської свідомості – власне автор, автор-оповідач, ліричний герой, рольовий герой (за системою Б. Кормана), – передбачають диференційованість у сприйнятті часу в поетичних творах. Ліричний герой як найбільш яскрава і динамічна форма вияву свідомості у віршах С. Йовенко репрезентує парадоксальне сприйняття хронологічного виміру онтологічних координат. Ця парадоксальність полягає в антитезісному сприйнятті часу як концептуально наснажених образів миті, з одного боку, і вічності – з іншого. Літературознавець Т. Сильман розглядала подібну антитезісність у зображенні часу в жанрах лірики як жанру. “Глибоке занурення у внутрішній світ однієї <...> особи, у поєднанні з відсутністю часового і просторового обмеження, створює одночасно дві кореспондуючі одна з одною точки відліку: з одного боку – мить, миттєвість, абсолютна перехідність як генезис даного явища загалом, а з іншої – неперехідність, постійність значення того, що зображено, інакше кажучи “вічність””, – зазначала вона [10, 33]. Антитезу вічність – мить як часову вісь, навколо якої концентруються загальнолюдські і загальнонаціональні проблеми, відзначала і Л. Тарнашинська у творчості Ліни Костенко [12, 236].

У системі часових координат художнього світу в поезії С. Йовенко особливе місце концепт миті посідає в елегіях. Мить є своєрідною межею між двома емоційно-психічними станами героїні, що виокреслює її передчуття: “Іще нічого, ще мовчить / далекий сполох. / Та серця човен вже за мить / розтятий болем, / як блискавкою” [2, 87]. З іншого боку, трансформована свідомість героїні розгортає межі, створюючи таким чином суб’єктивний час в рамках об’єктивного часу. Наприклад, у поезії “Сон літньої ночі” суб’єктивний час оприявнюється у просторі сну героїні. Назва елегії алюзійно відсилає до п’єси В. Шекспіра “Сон у літню ніч”.

У творі англійського драматурга сон інтерпретується як подарунок надприродних істот, а сприйняття часу неприродне. Один із героїв твору В. Шекспіра – ельф Пек – пропонує ставитися до поганого в житті як до сну, який можна забути. Тобто час уві сні і події, які відбулися в його межах можна пережити без наслідків і стерти із пам'яті. У сні героїні С. Йовенко також наявні риси казковості: політ білого коня як уособлення зими, бажання героїні упіймати його. У межах суб'єктивного часу ліричного "я" сон є миттю, в якій ліричний суб'єкт переживає інше життя: "Поки сон – там триває мить: / проти сонця летить кінь білий" [2, 94]. Час уві сні героїні С. Йовенко також обмежений, про що героїня шкодує, на відміну від героїв англійського драматурга, вона не хоче забувати сон.

Особливістю сприйняття часу ліричним "я" є відчуття його проминальності, відчуття перехідності життя. Небажання ліричної героїні втратити ані хвилини близьке за своєю категоричністю до симоненкового "жити – спішити треба". У вірші "Такий сьогодні день" героїні нагадують, що "твій час мине", у поезії "На все життя" час і простір означені як "щільні", "короткі", а у вірші "Від гамірних зібрань" – як "недовгий вік", тобто недостатній для реалізації планів ліричної героїні. Мотив страху прожити життя марно, не виконати свого призначення у віршах С. Йовенко часто скорельовується на образ старості: "На схилі віку / пізно визнавати, / що громадянства дух – / життя вага" [1, 16]. Тема марно прожитого життя, безслідного зникнення людини в історії у віршах С. Йовенко була відзначена дослідниками Є. Прісовським ("Мудрість і ніжність", "Искренность убеждает"), Н. Черченко ("Потреба правди"), які акцентували багатоаспектність сприйняття часу героїнею у поезії С. Йовенко. На їхню думку, перебуваючи в теперішньому, героїня подумки живе в майбутньому, єднаючись із наступними поколіннями завдяки своїм віршам. "Саме художня свідомість дає можливість митцеві перебувати у вічному "тепер", що колись було минулим чи має стати майбутнім, тобто відбувається своєрідна екстраполяція часу в душі, яка здатна змінювати дистанцію між подіями", – зазначає Л. Тарнашинська [12, 244].

Людське життя в поезіях С. Йовенко часто вимірюється як "згаяний час" ("Тихо на світі"), "сумнівна вартість суєтних турбот" ("Идучи на світло"). Абсурдність людського існування поетеса пов'язує із небажанням людей розуміти, пізнавати, любити одне одного. Фрустрація, притаманна суспільству ХХ століття, не сприймається її ліричним героєм. Людське життя у ракурсі філософії екзистенціалізму ідентифікується поетесою з образом часу. Зокрема, у вірші "В час, коли друг не розчує" людська відчуженість репрезентована як момент життя окремої людини, який розтягується на вічність через постійне її повторення:

В час, як здається,
що біль твій не знайде притулку,
в час, коли жодному серцю
щем твій – не рідний,
знай: на землі,
в цім мільйоннорозвихренім вулику,
все це було!.. [6, 82]

Ідея про плинність часу виражена через сприйняття ліричним суб'єктом довкілля і часу зокрема. Спливаючий час відраховується через образи-домінанти “літа, слова і дати” [3, 194] – загальнолюдські цінності, кількість яких, за переконанням героїні, обмежена.

В елегіях С. Йовенко оприявнюється традиційне для цього жанру суб'єктивне темпоральне відчуття. Сприйняття часу ліричним “я” є полігранним, воно варіюється від поезії до поезії як прояв внутрішнього годинника героїні, що відрізняється від об'єктивного, реального часу. Героїня із внутрішнім годинником може не відчувати час, повністю занурюючись у власні рефлексії, внутрішній хронометр героїні може не збігатися з дійсним плином часу. В елегії “Лише дивитися, як пада сніг” суб'єктивний час героїні активізовано, вона відчуває, що її дні минають швидше, ніж падає сніг за вікном [2, 107]. Мікрообраз зупиненого часу в поезіях С. Йовенко асоціативно пов'язаний із застиглим рухом і нежиттям, у його вираженні переважає мінорна тональність. Застиглість часу реалізується через суб'єктивне сприйняття ліричним “я”, який спостерігає, як “спинився час на двійниках облич” [2, 17]. Переживання часу героїнею пов'язане із різницею між плином часу і сприйняттям його її свідомістю, що відповідає погляду філософа-неокантіанця Е. Кассирера, який наголошував на чіткому “поділі речового часу і чистого переживання часу – часу, яке мислиться нами як русло об'єктивних подій, і часу свідомості, за суттю даного нам як “теперішній час”” [8, 135].

Відповідно до специфіки часового плану відчуття героїні в елегіях С. Йовенко репрезентовано подієвий. В елегії зовнішній план поступається вираженню напруги внутрішнього світу суб'єкта, семантика бездієвості переосмислюється і перевага надається вираженню страждання. Так, в “Елегії мовчання” образи “вікно і нерухомість” [7, 191] метафорично відтворюють настрій ліричного “я”. Внутрішня фрустрація ліричного суб'єкта підсилюється просторовими характеристиками (“нереально-білий білий світ” [7, 191]) і виразом стану безсилля, спустошеності героїні, в якій не залишилося “ні молитов”, “ані гани”, “ні сліз”. Такий стан героїні одночасно є точкою зупинки і подальшого відліку часу (все “мине”, “промайне”), а її знаходження у “нереально-білому” світі ототожнюється з клінічною смертю в операційній, з перебуванням душі поза часом і простором перед народженням. Після стану бездієвості на героїню чекає оновлене життя, але водночас і страждання, яке його супроводжує.

Відчуття щастя і задоволення у свідомості ліричного суб'єкта тісно пов'язані з концептом миті, як це експліковано в поезії “Передчуття радості”:

Бувають дні,
бувають в днях
хвилини,
коли стріпнеться серце гарячє
і усміх щастя, ніби й безпричинний,
із вуст розквітлих лине
і з очей [4, 198].

Завдяки архітектоніці вірша, типовій для стилізованої манери С. Йовенко, акцентуються слова “дні” і “хвилини”. Таким чином образ радості стиснутий

часовими рамками, конденсує максимальну емоційну наругу, яка репрезентується через аксіологічно пов'язані образи “усміху щастя”, “неясного передчуття”, “променя”, “келиха сонця”. Подібне ущільнення хронології наявне також у поезії “В дні новорічні...”, де метафізичний час новорічної ночі є часом дива і виконання бажань. Протиставлення моменту щастя і тривалого страждання як ключ до осмислення художнього світу унаочнено в поезії “Сто літ читала у його очах”. Темпоральна антитеза містить, з одного боку, “сто літ” – гіперболізовану формулу, яка вказує на тривалий період. Перерахування прикмет цього періоду (“ввічлива байдужість”, “страх, і мужність, / і безнадія, й віра, і відчай”, “мовчазна війна – / думок і нервів зречень облога” [2, 129]) є засобом ретардації, що на сюжетно-структурному рівні створює ефект тривалості. І навпаки, для зображення миті, експлікованої як “день один”, С. Йовенко обирає короткі, уривчасті речення: “І радість спалахнула. / Й знемогла” [2, 129].

Вагомим у реалізації часу в поезії С. Йовенко є мотив вічності, який виразно в ній простежується, починаючи зі збірки “Бузок у січні” (1977). Зв'язок ліричного суб'єкта її віршів з вічністю має сугестивне навантаження, поглиблюючи вираз духовного начала ліричного героя. Він намагається розв'язати проблему своєї екзистенції, пізнаючи вічність, яка асоціюється із безсмертям. У контексті проблеми взаємозв'язку героя і вічності в поезії С. Йовенко проступає лейтмотив віршів смерть – безсмертя. Смерть репрезентується поетесою як особистий час героїні, який минає, як пройдений часовий відрізок. Протилежна векторність у художньому світі С. Йовенко – безсмертя: нескінченний час, вічне оновлення і позитивна замкненість існування. Такий образ вічності у її поезії не лише хронологічна, але й топосна точка, він розкривається як досяжне місце, куди, наприклад, сягають хмари, які плывуть у вічність (“Людина дереву сказала “ти””). Концепт вічності в поезії С. Йовенко постає як візія з організованими і врегульованими рисами. Він протиставляється не лише миті, але й безглуздій витраті часу людиною. Відчування ліричною героїнею вічності як емпіричного об'єкту надає їй сенсу існування, змушує її рухатися по життю: “Жінко, хто силу дав твою небу? / – Вічність...” [2, 78]. Зведення образів вічності і неба в одній художній площині поетесою не поодинокі, воно вписується у “послідовне проведення концепції про неминучість, невмирущість справжньої духовності”, за словами Л. Таран [11, 113].

У межах поетичного світу С. Йовенко домінантою часу є його сприйняття свідомістю ліричного суб'єкта уповільненим, що яскраво засвідчено поезією “Повільно сніг летить з небес сторіч”:

Повільно сніг летить з небес сторіч.
Примарними стають міста великі.
Годинник всесвіту наплутав щось із ліком –
Спинився час на двійниках облич [2, 17].

Крізь призму свідомості героїні постає сюрреалістична візія уповільнення і зупинення часу. За допомогою метафоричного образу “годинника всесвіту” час надано значення сили, не підвладної людині. У цьому контексті протиставляються всесвіт, “небеса сторіч” земним прикметам – “міста”, “двійники облич” як узагальненим поняттям людства. Загальний мінорний тон вірша із образами, які сприяють

ретардації сприйняття, порушується в останній строфі із несподіваним зміщенням емоційних акцентів: “Усе, як здавна. / Час, – хоч біг, – спинивсь / сніговика зліпити” [2, 18]. Антропоморфні риси часу наближають його до образу дитини, а кінцесвітні мотиви трансформуються у творчі. Тобто від візії зупиненого часу, що апіорі набуває сенсу зупинення світу, життя, письменниця переходить до наївно-замилуваної картини ліплення сніговика.

Універсалізація часу для героїні поезій С. Йовенко – не лише світоорганізаційний елемент, але й певний сакральний орієнтир, мірило добра і зла. Контекстуальне уживання слова “час” як певної межі в житті людини і людства загалом у віршах поетеси не містить чітко окреслених параметрів. Але зміни, які приносить час, скорельовані на випробування (“Надходить час – випроби мить” [6, 79]) або на зміни у стосунках героїв (“Прийде час – і вигукне / моє золото, мій коханий, / що бездушна й черства я” [6, 251]). Час також використовується поетесою для позначення певного періоду (“Час віршів про кохання”, “Де той час золотий”). У цьому випадку головними темпоральними ознаками є дії і почуття ліричної героїні, без аналізу часового континууму. Аналогічне зображення часу як певного сакрального періоду наявне і в поезії Ліни Костенко (“Балада моїх ночей”), І. Жиленко (“Час минув для забав”), Г. Чубач (“Час душі”). До образів часу і світла як втілення вищого добра звертається С. Йовенко в поезії “Йдучи на світло”:

...Збивалися учнівські кроки рим.
Та, віддана прекрасній суті Часу,
не схибила я на шляху ні разу,
йдучи на Світло, що струмить згори [2, 39].

Образи світла і часу тут пов'язані із вказівкою “згори”, що асоціативно спрямовує в напрям “небо” – “космос”. Як і в поезії “Повільно сніг летить з небес сторіч”, де час набуває змісту космічного явища, вищого за людське існування. Образ часу наснажений пафосом таємного, непізнаного і не підвладного людині явища.

Своєрідно осмислюється С. Йовенко час у розвитку теми Другої світової війни, зокрема на території України і Грузії у вірші “Безсмертя виноградної лози”. Формою вираження авторської свідомості в цій поезії є екстрадієгетичний наратор, який окреслює історичний шлях двох країн. Суб'єкт ціннісно охарактеризовує шлях їх формування, виділяючи ключові точки історії: “Батия орди”, “орди Тамерлана”, “Дивізія фашистська”, яким протиставляється “мужність мужніх”. Використання тавтології наближає поезію “Безсмертя виноградної лози” до стилю давніх грузинських поем. Образна конструкція поезії має кільцеве обрамлення – “коріння Грузії, коріння України”, що зумовлює ретардацію свідомості, скорельовує на розвиток мотивів смерті і безсмертя. Їх протистояння створено за допомогою дихотомічних пар “руїни” – “безсмертя лози”, “тополь безсмертя”, “плач Грузії, Русі” – мечі слов'ян і картвелів, могили – воскресіння. Заклично-публіцистичними є останні рядки цього твору “І доля нам – одна. / Земля – одна! / Коріння Грузії, коріння України” [5, 232], що розкриває авторську інтенцію, виражену в заголовку твору. У них С. Йовенко підсумовує порівняння двох країн з виноградною лозою, що, як відомо, є символом весни, відродження і безсмертя.

Наскрізною у циклі “Дотик Грузії” є тема пам’яті. Глибоко екзальтована лірична героїня намагається досягнути не лише сучасну їй культуру Грузії, але й її минуле. Позиція ліричного наратора виражає авторську свідомість. Оповідач відчуває себе людиною з минулої епохи, намагається уявити її душевний стан, її дії. Сюжетно це реалізовано як перехід від думок ліричної героїні до думок, станів історичних героїв. При цьому ім’я історичного персонажа не називається, він пізнається за зміною емоцій і смислів. У вірші “Вікно між хмар” це перевтілення в образ Ніни Чавчавадзе, у “П’ятигорському сходженні” – в образ нареченої Михайла Лермонтова. Глибоке відчуття героїнею минулого не рідної їй землі досягається не стільки шляхом зняття кордонів між “свій” і “чужий”, скільки завдяки особливому відчуттю часу, коли героїня уявляє себе одночасно в багатьох точках історії. На рівні свідомості вона ототожнює себе з предками, з предками генетично й етнічно неблизького їй народу. Такий стан свідомості, за визначенням Т. Цив’ян, є “вісьовим часом” або “спресованим часом”.

Отже, сприйняття часу ліричним суб’єктом у поезії С. Йовенко неоднозначне. Ліричне “я” намагається досягнути його, наблизитись до розгадки вічності і водночас зрозуміти і використати мить життя. У ракурсі темпорального дискурсу поетесою осмислюються теми даремного використання часу і проминальності людського життя. Основними домінантами образу часу є концепти – мить, вічність, пам’ять, смерть і безсмертя. Найчастіше вони реалізується крізь призму свідомості ліричного “я”, при цьому утворюється своєрідна невідповідність між реальним часом і часом у сприйнятті ліричного суб’єкта. Останній сприймає час як уповільнену матерію або як миті, що забирають людські життя. Тому у свідомості героя домінує кредо в активній позиції – прагнення жити з користю, закарбувати свій слід для майбутніх поколінь.

Література

1. Йовенко С. Обличчя вітру : поезії / С. Йовенко. – К. : Дніпро, 1975. – 111 с.
2. Йовенко С. Бузок у січні : поезії / С. Йовенко. – К. : Радянський письменник, 1977. – 159 с.
3. Йовенко С. Діалог : поезії / С. Йовенко. – К. : Молодь, 1978. – 200 с.
4. Йовенко С. Обличчя справжня мить : поезії / С. Йовенко. – К. : Радянський письменник, 1979. – 256 с.
5. Йовенко С. Час любові : поезії / С. Йовенко. – К. : Радянський письменник, 1984. – 238 с.
6. Йовенко С. Безсмертя ластівки : поезії / С. Йовенко. – К. : Дніпро, 1989. – 487 с.
7. Йовенко С. Любов і Смерть : лірика / С. Йовенко. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 720 с.
8. Кассирер Э. Философия символических форм / Э. Кассирер. – М. : Академический Проект, 2011. – Т. III : Феноменология познания. – 398 с.
9. Поэтика : Словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М. : Издательство Кулагиной, Intrada, 2008. – 358 с.
10. Сильман Т. Заметки о лирике / Т. Сильман. – Л. : Советский писатель, 1977. – 223 с.
11. Таран Л. Синтез буття / Л. Таран // Жовтень. – 1982. – № 3. – С. 111–113.
12. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасності літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 534 с.

Анотація

У статті розглядається темпоральний дискурс у поезії С. Йовенко, виявлено антитезу концептів мить – вічність у його межах. Виділено мотив протиставлення короткої миті щастя і

тривалого страждання як ключового в осмисленні художнього світу поетеси; домінуючі образи в розкритті змісту концепту часу (мить, вічність, пам'ять). Відзначено, що вагомим у сприйнятті часу героїнею є фактор суб'єктивності, який варіюється як прояв її внутрішнього годинника, що відрізняється від об'єктивного, реального часу.

Ключові слова: авторська свідомість, об'єктивний час, мить, антитеза, концепт, темпоральний, дискурс.

Аннотація

В статье рассматривается темпоральный дискурс в поэзии С. Йовенко, выявлено антитезис концептов мгновение – вечность в его рамках. Выделено мотив противопоставления краткого мига счастья и длительного страдания как ключевого в осмыслении художественного мира поэтессы; доминантные образы в раскрытии содержания концепта времени (мгновение, вечность, память). Отмечено, что важным в восприятии времени героиней является фактор субъективности, который варьируется как проявление ее внутренних часов, что отличается от объективного, реального времени.

Ключевые слова: авторское сознание, объективное время, мгновение, антитезис, концепт, темпоральный, дискурс.

Summary

In an article was considered the temporality discourse in S. Yovenko's poems, was revealed the antithesis of moment – eternity concepts within its framework. Was allocated the motive of opposition of fleeting happiness moment and long suffering as the key to understanding the artistic world of the poetess; the dominant images in disclosing the content of time concept (moment, eternity, memory). Was noted, that the subjectivity factor is important in the time perception by heroine, which varies as a manifestation of the heroine's internal clock, that differs from objective, real time.

Keywords: author's mind, objective time, moment, antithesis, concept, temporal, discourse.

УДК 821.161.2:82.0–94

Стадніченко О. О.,
кандидат філологічних наук,
Запорізький національний університет

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ В МЕМУАРАХ РОМАНА ІВАНИЧУКА “БЛАГОСЛОВИ, ДУШЕ МОЯ, ГОСПОДА...”

Автор мемуарів і його доба, тобто час і простір в особах і подіях – це ключові дійові особи мемуарного твору. На цю особливість мемуаристики звертали увагу чимало дослідників у цій галузі, зокрема О. Галич, О. Зарицький, І. Єгоров, М. Лейтис, Б. Мейлах, Н. Москаленко та ін. Проблемі дослідження категорій часу і простору присвячено окремі сторінки монографії О. Галича. Зокрема, він вказував, що “для мемуарних книг характерна наявність двох часових планів, тобто подвійна точка зору письменника на події, які він описує: так він сприймає їх у реальному бутті, а такими з урахуванням накопиченого життєвого досвіду, громадської думки вони постають у свідомості митця через роки” [1, 37].

Актуальність цієї статті полягає в необхідності розглянути функціональність категорії художнього часу в українській мемуаристиці, зокрема на прикладі мемуарів Романа Іваничука, оскільки саме час та простір можна назвати стрижнем будь-яких спогадів, бо всі події, про які йдеться у творі, відбуваються у просторі й часі. Отож